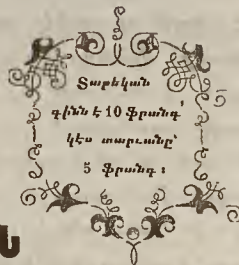

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 14.

1863

2. ՀԱՅՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի հոտիւնախոսական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Նշուշտ մեր ընթերցողներն օրագրոյս անցեալ տարւան տասներորդ թուոյն մէջ՝ Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից ապարանքին ստորագրութիւնն ու բացուելուն հանդիսութիւնը կարգալէն ետեւ, անոր մէջ ժողովուած արուեստագործ նիւթերուն եւ զարմանալի իրերուն վրայ հետզհետէ մանրամասն տեղեկութիւններ առնուլ կը սպասէին: Մենք ալ նոյնին կարեւորութիւնն ու պատշաճութիւնը կը տեսնէինք. սակայն նոյն միջոցին հարկաւոր ծանօթութիւնները չունենալով, լաւագոյն սեպեցինք քիչ մը ուշացնել մինչեւ որ ձեռուընիս առատ ու ընդարձակ տեղեկութիւններ հասնելով, կարող ըլլանք ընթերցողաց աս իրաւացի բաղձանքն ու պահանջմունքը կատարելապէս գոհ ընել: Չենք կարծեր որ մէկ տարւան միջոցը բաւական ըլլայ ան զարմանալի մեծագործութեան յիշատակը մտքերէն բոլորովին ջնջելու, որով եւ ձեռնարկութիւննիս ընթերցողաց համար առանց շահուելու օգտի մնայ:

Չկայ մէկը, որ համաշխարհական արուեստից տեսարաններուն՝ ազգաց մտաւոր ու նիւթական, տնտեսական ու բարոյական, առեւտրական ու արուեստական յառաջագիմութեան եւ բարօրութեան վրայ ունեցած մեծ ու զարմանալի ազդեցութիւնն ուրանայ: Ընդհանուր արուեստից տեսարանները՝ տէրութեան կամ երկրի մը ճարտարարուեստից մէջ ըրած յառաջագիմութեան մղոնաչափներն են: Ո՛րչափ արուեստից ճիւղեր աս տեսարաններուն պատճառաւ կամ բոլորովին նոր հնարուեցան եւ կամ անոր միջնորդութեամբն ան երկիրները տարածուեցան, ուր յա-

ռաջագոյն անծանօթ էին: Արուեստագէտն ու վաճառականը հոն կրնան ցուցնել որչափ բանի կարողութիւն ունենալին, եւ ուրիշներն իրենց վաճառքին հրապուրեկ կամ իրենք ուրիշներուն առնուլ: Արուեստից տեսարաններուն՝ ճարտարութեանց տնտեսական ու արուեստական զարգացման վրայ ալ ունեցած մեծ ազդեցութիւնն անժխտելի է: Ամէն արուեստագործ, ամէն տարազագործ անոնցմէ՝ իրեն նոր գաղափար մը կը սեպհականէ, տուն կը տանի, եւ հոն նոյնին գործագրութիւնը չէ թէ միայն իրեն՝ այլ բովանդակ հասարակութեան օգտակար ու շահաւէտ կ'ըլլայ: Բաց ասկէ՝ հոն տեսած զարմանալի ու արուեստագործ իւրերն իրեն մրցութեան խթան մը կ'ըլլան, առանց որոյ արուեստից մէջ յառաջագիմութիւն անկարելի է. իսկ արուեստից դարարումը՝ մահ է: Սակայն չէ թէ միայն արուեստագործներու եւ վաճառականներու, այլ նոյն իսկ ամէն քննասէր, ուսումնասէր ու կիրթ մարդիկ ներու համար, արուեստից տեսարանները կրթութեան ու օգտակար ծանօթութեանց անսպառ աղբիւր են:

Սակայն ասկէ անհամեմատ աւելի մեծ է ան օգուտը, որով բոլոր լայնատարած երկրիս ազգերը գրեթէ առանց բացառութեան, թէպէտ բնութեամբ, սովորութեամբ, լեզուաւ ու կրօնիւ իրարմէ տարբեր ըլլան, մէկ համաշխարհական տօնավաճառի մասնակից կ'ըլլան, եւ այսպէս ըսելու համար՝ իբրեւ թէ երկրորդ Բաբելոնի աշտարակաշինութեան համար իրարու քով կը ժողովին: Կրակոտ Խտալացին, վառվռուն ու պատերազմասէր Գաղղիացին, յարատեւող Գերմանացին, մեծագործ ու ամբարտաւան Անգղիացին, հնարագիւտ Ամերիկացին, մազեղ Ռուսը, զարգարկոտ Շուեդը, ժիր Հելլենտիացին, փոքրոտն Ճենաստանցին, Ասիայի մէկալ ազգերը, Ափրիկէի ու Աւստրալիայի բնաշխարհիկները, ամէնքը միախուռն աս անարիւն ու խաղաղական արուեստից մրցութեան դաշտը կ'ընթանան, որուն մէջ յաղթողը՝ փոխանակ բան մը կորսնցընելու, յաղթողէն նոր բան մը սորվելով՝ կը շահի:

Ով որ 1851ին համաշխարհական արուեստից տեսարանը տեսած է, իրեն համար 1862ին արուեստից տեսարանը՝ ոչ նոր բան մը երեւցած է, եւ ոչ ալ վրան ան գիւթական ազդեցութիւնը յառաջ բերած

է, զորն որ ասկէ տասնութէ տարի յառաջ Հայտ֊
Փառքի վանեայ թուոցիկ պալատը, իր բոլորաշխարհ֊
քիս գանձերովն ու արուեստից ճարտարութիւննե֊
րովը պատճառած էր: Զարմանալեաց, ամենեւին չտես֊
նուած ու առասպելական բաներու գաղափարը, եր֊
րորդ համաշխարհական արուեստից տեսարանին մէջէն
դուրս հանուած էր. սակայն այնչափ աւելի աս ան֊
գամ գործադրութիւնն ու ծարաւի քննութեան եռան֊
դը, մեծ ու ակներեւ արդիւնքներ կը խոստանար: Իրաւ
դժուարին է հիմակուրէն աս արդիւնքները թուերով
կամ իրական կերպով ցուցնել. վասն զի մէկ տարւան
միջոցը բաւական չէ, հոն տեսնուած ու անկէ առնուած
գաղափարներուն գոյութիւն տալու համար. այսու ա֊
մենայնիւ կրնանք համարձակութեամբ ըսել որ 1862ին
ընդհանուր արուեստից տեսարանը, եթէ իր նախոր֊
դին պէս աշխարհքը բոլորովին կերպարանափոխ ընող
հետեւութիւն մը չունեցաւ ալ, սակայն արուեստից
ու ճարտարութեանց յառաջացման վրայ մեծ ազդե֊
ցութիւն ունեցաւ: Ղասն զի ամէն ազգերն իրենց
պատգամաւորները խաւրեցին, որպէս զի աս համաշ֊
խարհական տօնավաճառին մէջէն իւրաքանչիւր ոք
նոր բան մը սորովի, ու սկսած ճամբուն մէջ յառաջ
երթալու քաջալերութիւն զգենու: Եթէ 1851ին ա֊
րուեստից տեսարանին մէջ, ճարտարարուեստներէն մեծ
մասն իբրեւ թէ տակաւին գետնէն նոր բուսած երեւ֊
ցան, եթէ նոյն միջոցին քննասէր ու հետաքրքիր
մարդիկներու առջեւ բաղմամբիւ զարմանալի առար֊
կաներ ներկայացուեցան. վերջին արուեստից տեսա֊
րանին մէջ՝ նոյն հիման վրայ եղած հաստատուն ու
հսկայաբայլ յառաջադիմութիւնն եղաւ, որ զարմա֊
ցուց ու գոհ ըրաւ:

Կարելի է ընթերցողք զարմանան որ հոս 1855ին
Փարիզի երկրորդ ընդհանուր արուեստից տեսարանին
վրայ յիշատակութիւն չենք ընել: Սակայն աս ստոյգ
է որ նոյնն իր Լոնտոնի եղբարց համեմատութեամբ
արուեստից զարգացման վրայ շատ նուազ ազդեցու֊
թիւն ունեցաւ. կամ անոր համար՝ որ նոյնն աւելի
մասնական գաղղիական, քան թէ համաշխարհական
նկարագիր մ'ունէր, կամ որ չորս տարւան միջոցը
խիստ քիչ է արուեստից մէջ աչքի զարնող փոփո֊
խութիւն մը յառաջ բերելու համար: Բանէ հաս֊
կըցողները կը հաստատեն որ նոյն իսկ տասը տարի
բաւական չէ. եւ թէ հարկը տարւան մէջ չորս արու֊
եստից տեսարաններ աւելի արդիւնաբեր ու շահաւոր
կրնան ըլլալ, քան թէ նոյն միջոցին մէջ տասը կամ
աւելի եւս: Ասկէ զատ՝ ամենուն ծանօթ է որ աշ֊
խարհքիս մէջ միայն քաղաք մը կայ, որ է Լոնտոն,
որն որ իր մեծութեամբը, հաղորդակցութեան միջոց֊
ներուն դիւրութեամբը, բոլոր աշխարհքիս ճարտար֊
արուեստական գործուածներուն պայմանատեղի ըլա֊
լու յարմարութիւն ունի:

1862 տարին բովանդակ աշխարհքիս ազգերուն
արուեստից տեսարանի մը մասնակցելուն այնչափ

նպատաւոր չէր, որչափ 1851: Աշխարհքիս զօրաւոր
տէրութիւններէն մէկը, Հիւսիսային Ամերիկայի Միա֊
բանեալ Նահանգները, 1851ին համեմատութեամբ
գրեթէ ոչինչ բան խաւրեց. իր ժողովուրդը, զորն որ
աշխարհքիս ամենէն հնարագիւտ ժողովուրդը կըր֊
նանք կոչել, արիւնհանգի քաղաքային պատերազմի մը
բռնուած էր, որուն տնաւեր ու ապականիչ ազդե֊
ցութիւնը Ուիլիամսոնին ասդին ալ զգացուեցաւ: Ա֊
մենէն աւելի Անգղիա անկէ փնաս կրեց, որովհետեւ
շատերը կը համարին թէ Լոնտոնի երկրորդ համաշ֊
խարհական արուեստից տեսարանն ուրիշ բան չէր,
բայց եթէ անգղիական նոր շահագիտութիւն մը, ա֊
սով մէկ կողմանէ դրսէն ստակ ներս խոթելու եւ
բամբակի պակասութեան պատճառաւ անգործ ու ա֊
ռանց հացի փնացող ձեռքերու զբաղմունք գտնելու,
միւս կողմանէ ժողովրդեան մտադրութիւնն երկրին
ներքին տնտեսական վիճակէն ուրիշ բանի դարձնելու:

Ասկից զատ, Անգղիայի թագուհւոյն ամուսնոյն՝
Ալպերդի իշխանին մահը, արուեստից տեսարանին հա֊
մար ծանր ու գրեթէ մահացու վէրք մ'եղաւ: Հա֊
սարակօրէն կ'ըսուի որ ան մարդիկները չեն մեռնիր,
որոնց տեղ ուրիշները կրնան լեցնել. սակայն աս
կորուստը ստուգիւ անորոգելի էր: Անգղիայի ժո֊
ղովրդեան՝ իր սիրելի իշխանին կորստեան վրայ ունե֊
ցած ցաւն այնչափ մեծ եղաւ, որ շատերը սկսան հար֊
ցնել թէ արդեօք աւելի աղէկ չ'ըլլար արուեստից
տեսարանին գաղափարը բոլորովին մէկդի թողուլ:
Ղասն զի հանգուցեալ Ալպերդի իշխանը՝ ինչպէս
1851ին նոյնպէս 1862ին՝ արուեստից տեսարանին հո֊
գին էր, չէ թէ միայն իր աստիճանովն ու պատուովը,
այլ նաեւ գիտութեամբն ու կամօքը: Սակայն դժբախ֊
տութեամբ ինք նոյն ձեռնարկութեան պտուղը չ'պայ֊
եցեց. իր մահը բովանդակ ձեռնարկութեան ու հան֊
դիսութեանց վրայ սեւ քօղ մը ձգեց:

Ա՛լ անկէ ետքը արուեստից տեսարանը իբրեւ
շահագիտական հնարք մը կը համարուէր, նոյնպէս
ալ կը համարէին երաշխաւորողներէն ու ստորա֊
գրողներէն շատերը, որոնք իրենց ստորագրութենէն
աղէկ վաստակ կը յուսային: Աւստի եւ դժուարու֊
թիւնը միայն կը մնար 250,000 սգեւոլին քովէ քով
բերել, առանց որոյ տէրութիւնն իր հաւանութիւնը
չէր ուզեր տալ, նոյնպէս երաշխաւորողներն ալ ա֊
մէն պարտաւորութենէ ազատ կ'ըլլային: Խնդիրն ա֊
սով շատ վտանգաւոր վիճակի մէջ մտաւ, եւ արու֊
եստից տեսարանին գաղափարը, բարի բաղձանքներու
կամ օգաշէն բերդերու կարգն անցնելու վտանգի
մէջ կ'իյնար, երբ որ անգղիական ճարտարարուեստից
ընկերութիւնը՝ գործքն իր ձեռքն առաւ: Ամէն կողմ
արուեստաւորներուն հրաւէր խաւրուեցաւ, հարկաւոր
ստակը ժողովէն ետեւ, 1861ին Մարտին հարկաւոր
պատրաստութիւնները սկսան տեսնուիլ եւ Ալպրիլին
սկիզբները շէնքին շինութեան ձեռք զարնուեցաւ:

Աս անգամուան արուեստից ապարանքին յա֊

տակագիծը շինողն էր՝ ֆաւզ գնդապետը, տէրութեան հանձարագէտն ու ճարտարապետը. իսկ ձեռնարկուներն էին, Պարոնայք Գէլզ եւ Լուգաս: Գործադիր ժողովոյն վերոյիշեալ ձեռնարկուններուն հետ ըրած դաշնագրութիւնը՝ զարմանալի բան մըն է: Բոլոր շէնքը լմնցնելու պարտաւորութիւնը ձեռնարկուներուն վրայ էր. իսկ ընդունելու վարձքերնին՝ արուեստից ապարանքին ունենալու մոտքէն պիտի չափուէր: Գործադիր ժողովքն արուեստից ապարանքը կամ ամբողջ պիտի գնէր, եւ կամ միայն առ ժամանակ մի գործածութեան համար վարձու պիտի բռնէր: Վերջին դէպքին համար 200,000 սղեռլին բացարձակապէս երաշխաւորած էին. իսկ եթէ մուտքը 400,000 սղեռլինն անցնելու ըլլար, ձեռնարկուները 100,000 սղեռլին աւելի շահ պիտի ընդունէին. սակայն ի դիպուածի որ գնուիլ ուզուէր ըլլար, իրենք ալ՝ ամբողջ շէնքը 130,000 սղեռլինով ծախելու պարտական էին. այնպէս որ նոյն շէնքին համար ընդունած ստակին բովանդակ գումարը 430,000 սղեռլինի պիտի հասնէր:

Արուեստից ապարանքին ստորագրութիւնն ու բացուելուն հանդիսութիւնն ուրիշ անգամ՝ զրած ըլլալուս, հոս դանց կ'առնենք, եւ կ'անցնինք նիւթերու բաժանման: Անցեալ տարւան արուեստից տեսարանին կարգը 1851ինին վրայ հիմնուած էր. միայն աս անգամ՝ վեց դաս աւելի էր, որով ընդ ամէնը՝ 36 դաս կ'ըլլար: Բաժանման կարգը հետեւեալն է.

Ա. Բովագործութիւն, մետաղագործութիւն եւ ամէն տեսակ գործուած ու չգործուած հանք:

Բ. Տարալուծութեան եւ դեղարարութեան նիւթեր:

Գ. Ուտելիք եւ ըմպելիք:

Դ. Արուեստներու մէջ գործածուած տնկերէ ու կենդանիներէ հանուած նիւթեր:

Ե. Շոգեկառքի կազմածք, վայրաշարժ մեքենաներ ու կառքեր:

Զ. Զանազան տեսակ հասարակ ճամբաներու կառքեր:

Է. Կերտարաններու մեքենայք ու գործիք:

Ը. Մեքենաներ ընդհանրապէս:

Թ. Երկրագործութեան ու պարտիզպանութեան գործիքներ:

Ժ. Շինուածք եւ անոր վերաբերեալ գիւտեր:

ԺԱ. Պատերազմի գիտութիւն ու ղէնք:

ԺԲ. Նաւաշինութիւն:

ԺԳ. Բնագիտական ու մաթեմատիկական գործիքներ ու անոնց գործածութեան կերպը:

ԺԴ. Լուսագրական կազմածք ու լուսագրական պատկերներ:

ԺԵ. Ժամացոյց:

ԺԶ. Երաժշտական գործիքներ:

ԺԷ. Վերաբուժական գործիքներ:

ԺԸ. Բամբակ ու բամբակեղէն տարազ (manufacture):

ԺԹ. Կտաւի եւ կանեփի տարազ:

Ի. Մետաքս եւ մետաքսի տարազ:

ԻԱ. Բրդեղէն ու խառն տարազ:

ԻԲ. Գորգ:

ԻԳ. Գունաւոր եւ տպածոյ լաթեր:

ԻԴ. Տապաստակ, ժանեակ ու նկարակերտ (Ասեղի բանուած):

ԻԵ. Մորթ, մոշտակ եւ մազ:

ԻԶ. Կաշի, դամբարարի գործուածք եւ ձիու սարք:

ԻԷ. Զգեստեղէնք ու ամէն կերպ ագանակիք:

ԻԸ. Թուղթ, թղթեայ ու խաւաքարտեայ գործուածք, գրելու կազմածք, տպագրութիւն եւ կազմարարութիւն:

ԻԹ. Դաստիարակութեան գրքեր ու միջոցներ:

Լ. Կահ կարասիք:

ԼԱ. Երկաթէ ու մետաղէ գործուածքներ ընդհանրապէս:

ԼԲ. Պողպատի գործուածքներ, դանակ, կտրոց ու արուեստաւորաց գործիքներ:

ԼԳ. Աղնիւ մետաղէ եւ ոսկերիչներու գործուածքներ:

ԼԴ. Ապակեղէն ապրանք:

ԼԵ. Աղնիւ խեցեղէն ամաններ:

ԼԶ. Խառն ապրանք, որոնք վերոյիշեալ կարգերէն դուրս են:

Հիմակ աս ամէն տեղեկութիւնները մտքերնուս առջեւ ունենալով, մտնենք աս շքեղ ապարանքը, ամէն ազգերէ խրկուած արուեստագործ կերտուածները, մեծագին ու հազուագիւտ վաճառքներն աչքէ անցնելու համար, ընթերցողաց յառաջագոյն ծանուցանելով, որ առանց ամէն մէկ բաժնին մանրամասն բաներուն իջնալու, մտադրութիւննինս՝ միայն հական ու ամենէն զարմանալի իրերուն կը նուիրենք:

Պիտի շարունակուի:

Վ Բ Ծ Մ Գ Մ Գ Բ Մ Գ Մ Ե

Խոստիայի համալսարանի պատմութիւնը:

Ը.

Խոստիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան տոնէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Ըստ արքայաժողովը սկսաւ 1814ին աշնան (նոյ. 1.), երբ որ Եւրոպայի վեհապետներուն շատը՝ Փարիզի առաջին խաղաղութենէն ետքը՝ իրենց գլխաւոր պաշտօնեաներովն Աստրիայի մայրաքաղաքը ժողովեցան: Եւ որովհետեւ աս ժողովը բոլոր Եւրոպայի իրողութիւններուն վրայ պիտի խորհէր ու կարգաւորութիւններ ընէր, ա-

նոր համար շատ երկայն ժամանակ քշեց: Երբ ժողովա-
կանք աս ծանր գործոց մէջ զբաղած՝ իրենց խորհուրդնե-
րը յառաջ կը տանէին, երեւելի դէպք մը իրենց գոր-
ծոց ընթացքն արգելեց: Նաբոլէոն Գաղղիայի մէջ ու-
նեցած բարեկամներուն օգնութեամբն ու դեռ հեղ-
մալ իր բախտին յաջողելով (1815. Փետր. 26.) Եւրոպ
կղզիէն ելաւ ու (Մարտ 1.) Գաղղիա հասաւ. ուր ընդու-
նելութիւն գտնելով՝ նորէն կայսերական գահն ելաւ ու
հալիւթ օր ալ այլ եւ այլ պատերազմներով Եւրոպայի
տէրութիւնները զբաղեցուց: Բայց վերջապէս դաշնա-
կցաց զէնքերէն բոլորովին յաղթուելով՝ անոնց հրամա-
նով (Յուլ. 31.) արեւմտեան Ուլիանսոսին Ս. Հեղինէ
կղզին աքսորեցաւ, ուր եւ (1821. Մայ. 5.) մեռաւ ու
թաղուեցաւ: Վէհայեալք Գաղղիան ու Եւրոպան եր-
կրորդ անգամ աս ահաւոր թշնամիէն ազատէին ետքը՝
նորէն յաղթանակաւ Փարիզ մտան ու հոն (Նոյ. 30.)
երկրորդ խաղաղութեան դաշն գնեցին ետքը՝ իրենց
սկսած արքայաժողովը յառաջ տարին ու լմնցուցին: Աս
երկրորդ խաղաղութեան դաշնաց ու Վիէնայի արքայա-
ժողովոյն որոշմունքներէն ու կարգաւորութիւններէն մի-
այն ան կտորները պիտի յիշենք, որոնք Իտալիայի ու
անոր այլ եւ այլ տէրութեանց վրայ եղան:

Աւստրիայի կայսրը Լոմբարտիայէն ի գատ, որն որ
Գաղղիայի յեղափոխութենէն առաջ իր իշխանութեան
տակ էր, ընդունեցաւ նա եւ Վէնետիկոյ հասարակապե-
տութեան բոլոր երկիրը, եւ ասոնցմէ կազմուեցաւ Լոմ-
բարտեան - Վէնետական թագաւորութիւնը: Արքայա-
ժողովն անցած անկարգութիւնները յիշելով՝ Եւրոպայի
խաղաղութեան համար պատշաճ ու օգտակար դատեց
Իտալիայի հասարակապետութիւնները վերջացնել կամ
նորէն չհաստատել: — Միայն Ս. Մարինոսի պզտիկ հա-
սարակապետութիւնը, զորն որ ամէն տէրութեանց հի-
մերը խախտող Նաբոլէոն իսկ անխախտ թողուցած էր,
հիմայ ալ իր հին ժառանգութեան ու կարգերուն մէջ
հաստատուն թողուեցաւ: — Գենուայի հասարակապե-
տութիւնը, որն որ Անգղիացւոց Պենդինք հրամանատա-
րին խոստման համաձայն՝ հաստատուն կամ անկախ պի-
տի մնար, դքսութիւն անուամբ Սարդինիայի թագաւորին
տրուեցաւ. որպէս զի անով Սարդինիայի տէրութիւնը
զօրանալով՝ սահմանակից Գաղղիացւոց դիւրութեամբ
Իտալիա մտնելուն կարենայ յաջողակի դէմ կենալ: —
Տոսկանայի մեծ դուքսն իր առաջուան երկիրներէն զատ
ընդունեցաւ նա եւ Պահապանաց Վիճակ (Stato dei Pre-
sidi) ըստած նահանգը Եւրոպ կղզիով, որոնք (1735էն
մինչեւ 1801) Նեապոլոյ տէրութեան տակ էին, իսկ
նոյն վիճակին սահմանին մէջ ըլլող Բիոմպիւնոյի իշխանա-
կան երկիրն իր առանձին իշխանն ունէր: Բայց Նաբոլէոն
1801ին նոյն վիճակին մէկ մասն Ետրուրիայի թագաւորու-
թեան տուած, Բիոմպիւնոյի երկիրը (1804) իր Պալէ-
դքի քեռայրին պարգեւած, Եւրոպ կղզին ալ Գաղղիայի
տակ առած էր: Արքայաժողովն ասոնք բոլոր Տոսկանայի
մեծ դքսին տալէն ետքը՝ նա եւ որոշեց որ երբ որ Մ.
Լուիգին մեռնելէն ետքը Բարմայի դքսութիւնը Լուք-

քայի դքսին կ'անցնի, Լուքքայի դքսութիւնն ալ Տոս-
կանայի մեծ դուքսն առնու: — Հռոմայի քահանայա-
պետն ալ իր երկրին ամէն մասերը, նա եւ Գոլէնդինոյի
խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ կորսնցուցած
գաւառները ետ առաւ: Միայն Գաղղիայի մէջ հին ա-
տեններէ ի վեր քահանայապետաց ժառանգած Աւի-
նեոն ու Վընեզէն քաղաքներն իրենց սահմանով՝ վեր-
ջին գաղղիական յեղափոխութեան ատեն եղած որոշման
համեմատ՝ Գաղղիայի տէրութեան տակ մնացին:

Նեապոլոյ գահին վրայ նստող Յովակիմ Միւրա
թագաւորը թէպէտ եւ կը յուսար որ Վիէնայի արքայ-
աժողովն Աւստրիայի կայսեր միջնորդութեամբ զինքն
իր տէրութեան մէջ ու գահին վրայ կը թողու, բայց երբ
որ իմացաւ թէ հոն իր վրայ թշնամական խորհուրդներ
կ'ըլլան, Փերդինանդոս թագաւորն իր դեսպանին ձեռ-
քով իր բոլոր երկիրները ետ կը պահանջէ ու խորհրդա-
կանաց մէջ երկպառակութիւն կայ, նոյն իրեն յարմար
առիթ սեպելով՝ զինուց զօրութեամբ ուղեց իր իշխա-
նութիւնը ձեռքէն չհանել: Գրեթէ իր բոլոր (70,000)
զօրքերը (1815. Փետր.) քահանայապետական երկիրն
ան գաւառները խոթեց, որոնցմէ՝ յառաջագոյն հոն
եղած զօրքերը Փարիզի առաջին խաղաղութենէն ետքը
դեռ չէր հանած: Աս ընտելն ետքը՝ Աւստրիայէն թոյլ-
տուութիւն խնդրեց՝ որ նոյն զօրքը Վերին Իտալիայէն
անցնելով՝ Գաղղիայի դէմ պատերազմելու տանի: Աս
պահանջմունքը չէ թէ միայն Աւստրիայի եւ ուրիշ տե-
րութեանց կողմանէ ընդունուելութիւն չգտաւ, հապա-
շուտ մը հրաման ելաւ, որ Աւստրիայի զօրաց թիւն Իտա-
լիայի մէջ մինչեւ 150,000ի հասցուի: Բայց դեռ աս
հրամանը չկատարուած՝ Միւրա Նաբոլէոնին Գաղղիա
հասնիլն ու նորէն գահ ելելը լսածին պէս՝ միւս տէրու-
թեանց դէմ թշնամութեան դրօշը յայտնապէս բացաւ:
Ամէն բանէն առաջ իր Հռոմ նստող դեսպանին ձեռքու-
վը Պիոս Է. փն ծանոցը՝ որ ինք Նաբոլէոնին գործքերն իր
սեպհական գործքերը կը սեպէ ու կ'ողջ ցուցնել՝ որ
երեքը անոր հակառակ կամ թշնամի եղած չէ: Աս ընտ-
լէն ետքը՝ առանց ժամանակ կորսնցնելու քահանայա-
պետական երկիրներուն վրայէն անցնելով՝ Աւստրիացւոց
բանակին դէմ յառաջ քալեց: Ռիմինի քաղաքը հասա-
ծին պէս՝ (Մարտ. 30.) բոլոր Իտալիայի ժողովրդոց
յայտարարութիւն մը հանեց, որով զերենք կը յորդորէր
որ իրենց թերակղզւոյն աղատութեան համար ամէնքն
ալ զէնք առնուն ու երկիրն օտար տիրողներէն մաքրեն.
որպէս զի անկեց ետքը բոլոր Իտալիա միակ տէրութիւն
ըլլայ ու քսան դարէն (2000 տարիէն) ի վեր բազմա-
ցուածը վերջապէս կատարուի:

Ի սկզբան Աւստրիայի զօրքերն ան կողմերը դեռ
սակաւաթիւ ըլլալուն՝ բազմաթիւ թշնամոյն դէմ պա-
տերազմը սկսելու չհամարձակեցան, ուստի մինչեւ Բոյի
եղերքը ետ քաշուեցան: Նոյն ատեն նա եւ Տոսկանայի
մեծ դուքսն ու Մոտենայի դուքսն իրենց երկիրները թու-
ղուցին փախան ու Միւրա ութ օրի չափ պարծելու ա-
ռիթ ունեցաւ թէ ինք Իտալիայի ազատիչը պիտ'որ ըլ-

այ: Ստիպան Իսախանյի ժողովուրդները, որոնց ինք այն-
պես մեծ մեծ խոստումներ կ'ընեն, չէ թէ միայն Իսախան-
յի բուն հին օրինաւոր իշխողներուն դէմ ամենեւին
տրտունջ ու տհաճութիւն չէին ցուցնէր, հապա նա եւ
առանկ խոստումներ ընող յեղափոխական գլխու մը
նկատմամբ բոլորովին պաղ կը կենային: Այսպէս Միւրա
իր հնաբնէրովն ու գոռոզ խօսքերովը քիչ հետեւողներ
դռնելով ու իր զօրաց թիւը միայն ասդիէն անդիէն
ժողոված խել մը տողգլուին երիտասարդներու բազմու-
թեամբ աւելցնելով՝ սկսաւ Աւստրիացւոց հետ զար-
նուիլ: Բայց Բոյի եղբքը Օ. ք. քեպէլը գեղին քով
տրուած երկօրեայ (Ապր. 8—9.) ճակատին մէջ մեծ կո-
րուստ ընելէն ետքը՝ երբ որ Աւստրիացւոց Բոյի ետեւը
ժողոված զօրքն ալ սկսան յառաջ քաշել, Միւրա ստի-
պեցաւ իր բոլոր բանակովն արտորոնք ետ քաշուիլ: Առ-
կից ետքը տեսնելով որ իր զօրաց թիւն օրէ օր կը քիչ-
նայ, զինուորներուն շատերն իր դրօշը կը թողուն կը
փախչին, յուսահատութեան մէջ ինչալով՝ վերջին փորձ
մ'ալ ընել ուզէց: Ուստի (Մայ. 2.) Գոլենգիւնցի քով
մեծ կռիւ մըն ալ սկսաւ, որն որ երկու օր տեւեց. բայց
իր ամէն ջանքն ու քաջութիւնը չա՛հ մը չընելով՝ բոլորո-
վին յաղթուեցաւ, տէրութիւնն ու թագն ալ կորսնցուց:
Բանակն ըստ մեծի մասին ցրուեցաւ. ու (Մայ. 20.) Գա-
ղանցիի քով Աւստրիայի զօրաց Պիանքի սպարապետին
հետ նէպպոլեոնի Գոլենգիւս զօրապետը գաշնադրութիւն
ընելով՝ տէրութեան ամէն բերդերն ու մայրաքաղաքն
անոր յանձնեց իրենց օրինաւոր թագաւորին տալու հա-
մար: Միւրա Նէպպոլեոնի փախստականներուն յառաջ-
ընթաց ըլլալով՝ Նէպպոլեոն մտաւ, ուսկից երկրորդ օրը
Իշիա կղզին, անկից ալ Գաղղիա գնաց, Նաբոլէոնին ձե-
ռաց տակ՝ գաշնակցաց դէմ պատերազմելու համար: Իսկ
իր ամուսինը Կարոլինա, Նաբոլէոնին քոյրը, իր զաւկը-
ներովն Անգղիացւոց նաւով մը Թրիէստ գնաց Աւստրի-
այի կայսեր պաշտպանութեան տակ մտաւ: Նոյն կայսեր
զօրքը (Մայ. 22.) յաղթանակաւ Նէպպոլեոն մտան, ուր
Յունիսի սկիզբը Փերդինանդոս թագաւորն ալ եկաւ ու իր
գահն ու իշխանութիւնը յաղթող Աւստրիացւոց ձեռ-
քէն ընդունեցաւ, բոլոր իր տէրութեան ազատութեան
համար եղած վերջին պատերազմներուն ծախքը վճա-
րելով:

Միւրա այսչափ պարտութիւններով իր անմիտ
խորհուրդներէն չզգաստանալով՝ երբ որ Նաբոլէոն եր-
կրորդ անգամ գահէն ինկաւ, ուստի եւ ինք անկէջ օգ-
նութիւն գտնելու ալ յոյս չունէր, վերջին անմտութեան
գործքով մը իր մինչեւ ան ատեն ըրած յանդուգն գործ-
քերը պսակեց: Աւստրիայի կայսրը Փրանկիսիոս Ա.
որուն քովը Միւրայի ամուսինն իր զաւկներովն ապաւի-
նած էր, իրեն առաջարկեց որ իր երկիրներուն մէկուն
մէջ գայ հանգիստ ապրի իր ընտանիքովը: Միւրա աս
հրաւերն արհամարհելով՝ Գորսիկա գնաց, հոնկից ալ
գաղտուկ քանի մը ընկերներով միայն Գալապրիայի Բից-
ցոյ քաղքին մօտ Նէպպոլեոնի ցամաքն ելաւ ու սկսաւ ժո-
ղովուրդը գրգռել՝ որ զէնք առնուն ու իրեն օգնեն իր

կորսնցուցած թագը նորէն ձեռք բերելու: Իսկ ժողո-
վուրդն անոր քովն մարդկան քիչութիւնը տեսնելով՝ չէ
թէ միայն իր ուղածը չկատարեցին, հապա զինքը բռնե-
ցին գաւառին կուսակալին ձեռքը տուին: Կուսակալը
Պիւրա նոյն իսկ իրեն (Միւրային) սահմանած պատժա-
կան օրինաց համաձայն դատելով՝ (Հոկտ. 13.) մահուան
դատապարտեց ու մեռցնել տուաւ: Այսպէսով Իսա-
խանի թշնամիներն ու խռովիչները վերջացան, օրինաւոր
իշխաններն իրենց տեղերը դարձան ու իւրաքանչիւր իր
տէրութիւնը կառավարել սկսաւ:

ԱՅԻՐԱՔԱՅԻՆ ԱՄՍԵՆ

Բերք:

Բ. Տնկեր:

Տնկերը տեղւոյ մը բարեխառնութեան հետ շատ
կապակցութիւն ունին, որովհետեւ աճելու համար ան-
հրաժեշտ հարկաւոր է իրենց ջուր ու արտաբերքն: Ուր որ
աս երկու հակառակ թէութիւնները չկան, ըստ ինքեան
բերրի երկիրն ալ բան չի բուսցնէր. իսկ ուր որ երկուքն
ալ առատ կան, բոյսերը կ'աճին, կ'ուռճանան ու պէսպէս
զարգեցնել երկրին երեսը կը ծածկեն, եւ եթէ ասոնք
(ջուրն ու տաքութիւնը) տարւոյն մէջ միշտ եւ անընդ-
հատ կը շարունակեն, տնկերն ալ մշտադաւար կը մնան,
ինչպէս է տաք երկիրները. իսկ միջին գօտիներու մէջ
ժամանակ մը կը կորսնցնեն, ժամանակ մը նորէն կը
ստանան: Քանի որ լեռնէ մը վեր ելլելով՝ ծովին երե-
սէն շատ կը բարձրանանք, կամ հասարակածէն հեռա-
նալով՝ դէպ ի բեւեռ կը մօտենանք, տնկոց յառաջաց-
ման հարկաւոր եղած երկու թէութիւններէն մէկը եւ
գլխաւորաբար տաքութիւնը պակսելով, բոյսերն երթա-
լով՝ ճուղած ու ազադուն կը մնան: Բայց մի եւ նոյն աշ-
խարհագրական գօտւոյ տակ եղող երկիրները շատ ան-
գամ այլեւայլ պատճառներով զանազան բարեխառնու-
թեան անտիճան ունենալով, իրենց բոյսերն ալ իրարու
նման չեն ըլլար. ուր ընդ հակառակն այլեւայլ աշխար-
հագրական աստիճանի տակ եղող կողմեր նոյն բարե-
խառնութիւնն ունենալով, նոյն բոյսերն ալ կ'ունենան:
Նաեւ հողին որակիսութիւնը՝ շատ ազդեցութիւն կ'ընէ
բուսոց վրայ: Քիչ բոյսեր կան՝ որ ամէն տեղ կ'աճին, ա-
նոնք ալ պղտիկ տնկեր են:

Երկրիս վրայ այլեւայլ տնկերը մասնաւոր ու որոշ
սահմաններ ունին, այնպէս որ անկից քիչ մը հեռու
տարուելու որ ըլլան, միայն կը կանաչնան ու պտուղ
չեն տար. իսկ եթէ բոլորովին հեռու տարուին, յառաջ
չեն կրնար գալ: Թէպէտ կան տնկեր ալ, որոնք տեղա-
փոխութեան կը դիմանան ու կրնան տեղավարժիլ կամ
օգտավարժիլ: Բուսաբանները մասնաւոր սահման կամ
օգտաբաժին ունեցող տնկերը՝ զանազան մինչեւ 25 Բու-
սական աստիճան կը բաժնեն: Ընդհանուր բաժանմամբ
կրնանք ըսել որ Այրեցեալ գօտին Արմաւի ու աղնիւ
հատմաններէն գաւառ է, բարեխառն գօտիները՝ Ուր-

Ռաբինի ու ցորենի հասաւ, իսկ ցորային գօտիները Մա-
մաւներու հասաւ: Արմաւը հասարակածէն երկու կող-
մանէ երեսնական աստիճան հեռու կը տարածի, եւ մեր
համեմատութեամբ մոտակայ կը հասնի գրեթէ մին-
չեւ Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը (մինչեւ Ճեզայիրի
կողմերը), անկից ասդին պտուղ չի բերեր: Բայց արմաւ-
ին գրեթէ դադարած տեղը կը սկսի որթատունկ (ասմա):

Տնկերէն մինչեւ հիմայ 60—70,000 տեսակ կամ
զանազանութիւն ճանչցուած է: Ինչպէս վերն ըսինք,
ասոնց ամենէն զարմանալիներն այրեցեալ գօտւոյն մէջն
են. աղէկ ու պայծառ դոյն, պտուղներու ազնիւ համ,
հսկայ տնկերու երկնաբերձ հասակ ու սաստիկ հաստու-
թիւն, եւ տերեւներու արտաքոյ կարգի (մէկ երկու
կանգուն) մեծութիւն միայն բոցաշունչ աշխարհին բոյ-
սերուն սեպհական է:

Աս սրանչելի անկոյ գլուխը կրնանք դնել բար-
ձրաւարտ Արմաւէնէն, որն որ ի սկզբանէ հետէ անկոյ ա-
մենէն ազնիւր, գեղեցկատեսն ու վայելահասակը ճանչ-
ցուած է. ասկից մինչեւ հիմայ 175 տեսակ գիտենք,
որոնցմէ 119 հատը Հարաւային Ամերիկայի մէջ կ'աճին,
42 հատը Հնդկաստան, եւ միայն 14 տեսակն Ափրիկէի
մէջ: Ասոնք մինչեւ 100 ոտնաչափ բարձրութիւն կ'ու-
նենան. երբեմն ջրերու քով, երբեմն ալ լեռանց վրայ
մինչեւ ձիւնազաւառի մօտ կ'աճին, երբեմն առանձին,
երբեմն անտառներով: Իր ողկուղորէն բուսած անոյշ
պտղէն զատ՝ որ կ'ըսուի, Արմաւ, տերեւները կ'ըլլան ծած-
կոյթ, բնակարան, հովանոյ. իր այլեւայլ տեսակներէն
կ'ելլէ մոմ, կարագ, ձէթ, գինի եւ ուրիշ ասոնց նման
օգտակար հիւթեր. ուստի եւ կ'անուանին Մոմարմաւ,
Ի-դարմաւ, յիւլարմաւ, ֆիւարմաւ (որուն հիւթն է Ամբրո-
սոյն, ֆիւարմաւ կամ ընկո-դարմաւ (որուն պտուղն է Ար-
մաւ-ընկոյ), եւայլն: Արմաւենոյն մատղաշը կաղամբի
(հալանայի) պէս կը գործածուի:

Հացադրդի, որ Հնդկաստանի կղզիներուն եւ հա-
րաւային Ամերիկայի մէջ կը բուսնի, մեկուկէս ոտնաչափ
երկայն ու մատ մատ բաժնուած տերեւներով: Ասիկայ
մեծ գնդաձեւ կամ տանձաձեւ պտուղ կու տայ, որուն
կանաչ կեղեւները հանելէն ետք՝ մէջի սննդաբար մա-
ւր կամ ծուծը տերեւի փաթթելով՝ քարերու մէջ
դրած կ'եփեն. եւ գերմակ հացի համ կ'ունենայ: Ար-
սուի որ երեք ծառի պտուղը՝ մարդ մը սնուցանելու
բաւական է, ինչու որ ինն ամիս շարունակ պտուղ կու
տայ, ու միայն երեք ամիս կը հանգչի:

Յաւալանի կամ Կապիապոյ, որն որ գլխաւորաբար
Ափրիկէի Սենեկամպիա գաւառը կը բուսնի: Ասիկայ
երկրիս ամէն ծառերէն հաստն է, ինչու որ իր բունը շատ
անգամ 30 ոտնաչափ երկակտուր կ'ունենայ, ուստի եւ
բոլորովը 90 ոտնաչափէն աւելի կ'ըլլայ: Հազարաւոր
տարիներ կ'ապրի. իր խոռոչներուն մէջ Սեւամորթներու
առնող զերգաստաններ կը բնակին: Ասիկայ երկայն սե-
խի կամ մեղրապուպի նման պտուղ մը կու տայ, զորն որ
կապիկները վերջէն աստիճանի կը սիրեն:

Ալեշապէնի, որ Հնդկաստան ու Ամերիկա, ինչպէս

նաեւ հարաւային Եւրոպա յառաջ կու գայ. ասիկայ
գարնան ձեղքուելու որ ըլլայ, կարմիր հիւթ մը կը բնէ,
որն որ սչ հոտ, սչ համ ունի, բայց վառուած ատեն՝
սիրուն հոտ մը կը բուրէ: Ալեշապէն ըսուած խիժն աս
է, որն որ գինւոյ ոգիի մէջ կը լուծուի ու ջնարակելու եւ
նկարելու կը գործածուի:

Մշկնիւղ կամ Հնդիլ ընկոյշ (Հինգիսիան Տեմիլ),
որն որ առաւելագէս Հնդկաստանի Մուլակեան կղզինե-
րուն վրայ կ'աճի. ասիկայ շատ մեծագին եղ մը ունի. իր
մէկալ գործածութիւններն յայտնի են: Հօլանտացիք
ժամանակաւ աս ազնիւ տունկը միայն Պանտա կղզինե-
րուն վրայ կը թողուին եւ ուրիշ ամէն տեղերէն կը ջնջե-
ին, որպէս զի ասոր վաճառականութիւնը միայն իրենց
ձեռքն ըլլայ. եւ երբեմն երբեմն պատրաստ եղած մշկըն-
կոյնները կ'այրէին, որ չըլլայ թէ շատնալով՝ Եւրոպայի
մէջ գինը վար իջնայ. անգամ մը 2,000,000 թաւէրի
(բեալե) հնդիլ ընկոյշ այրեցին:

Չափափայ կամ Մեխիլ (ֆալեմիլ), որն որ նմա-
նապէս Հնդկաստանի Մուլակեան կղզիներուն վրայ կը
բուսնի, բայց հիմայ Գաղղիացիք ու Անգղիացիք Հա-
րաւային Ամերիկայի Կիլիման գաւառն ալ յաջողուցին:

Ասոնց պէս քիչ շատ երեսելիութիւն ունին այ-
րեցեալ գօտւոյն ուրիշ շատ տնկերը, զոր օրինակ Ադա-
մաթուգ, Գարիճենիկ կամ Կինամամն (Ռաբին), Կոփենի
կամ խահուէի ծառ, Շաքարի եղէգ (աս երկու վեր-
ջինները Գաղղիականաց ապրանք ալ կ'ըսուին) Եւրոպացւոյ
գաղթականութեանց երկիրներուն մէջ յառաջ գալուն
համար, Թէյ, Հնդկանու (cacao), Համեմուկ (վանիլ),
Պղպեղ եւ ուրիշ շատ համեմունքներ: Ասոնցմէ ետքը
կրնանք դնել հարաւային ըսուած ծառերն ու պտուղ-
ները, ինչպէս Թուղ, Նուշ, Ձիթենի, Նարինջ, Թու-
րինջ, Լեմն, Կիարոն: Իսկ աւելի հասարակ պտուղներն
ու բոյսերն են՝ Տանձ, Խնձոր, Սալոր, Սեխ, Չմերուկ,
Վարունգ, Յորեն, Հաճար, Գարի, Սիմֆուր (Մալբար պո-
րպոյշ) Բրինձ, Ոլուն, Ճալնդեղ, Բամբակ, Կտաւ,
Ծխախոտ, եւ ուրիշ զեղորայք:

Փայռն ալ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է,
որովհետեւ վաճառականութեան մէջ մեծ ազդեցութիւն
ունի, այրելու, զէնքի եւ ներկելու գործածուելուն
համար: Բնութիւնն ինք իրեն մնալու որ ըլլայ, գետնին
երեսը շատ տեղ վայրենի ծառերով կը ծածկէ, որոնց
շատը քովէ քով եկած ատենին կ'ըսուին Անաս, Մայրի,
որոնք հասարակօրէն վայրենի գաղաններու գաղար են:
Ասոնք իրենց բնական վիճակին մէջ շատ խիտ, թանձր ու
մուր կ'ըլլան, եւ իրենց բուսական զօրութիւնն ան աս-
տիճանի կը տարածեն, որ չտեսնող մարդն անկարելի է
որ հաւատայ: Ի սկզբանէ մինչեւ հիմակ ասանկ բնական
վիճակի մէջ մնացած անտառները կ'ըսուին Բնանաս,
Բնասայի կամ Կոյս անաս, ինչպէս Սպանիացիք կ'ա-
նուանեն, որոնց մեծութիւնը մարդը կը օտակայցնէ: Հա-
րաւային Ամերիկա Բրասիլիայի Ռիոյ Ճանէրոյ մայրաքա-
ղաքին մօտ աս Բնանտառները 30 մղն լայնութիւն ու
հարիւրաւոր մղններով երկայնութիւն ունին. նոյնպէս

են Հիւսիսային Ամերիկայի բնատառներն ալ: Ամենէն մեծ բնատառներն Ասիայի մէջ են՝ Հնդկաստանի, Ճե- նաստանի եւ Սիբերիայի կողմերը. Սեւ ծովին ասիական եղբերքին մօտ ալ կան բնամայրիներ, բայց ասոնք մէկալ- ներուն չափ մեծատարած չեն: Եւրոպայի մէջ յառաջ ժամանակաւ մանաւանդ Գերմանիայի կողմերը մեծ բնա- տառներ կային, բայց ետքէն մեծ մասը ջնջուեցաւ: Հի- մալ Եւրոպայի ամենէն մեծ անտառները Ռուսաստանի ձեռքն են: Ասոնցմէ տեսակ տեսակ հասարակ փայտ ել- լելէն զատ՝ նաեւ շատ աղնիւ փայտեր ալ կ'առնուին, ինչպէս Հնդկաստանի անտառներէն Ճահրան (սանրալ աղանդ), Եթէնս կամ Ուշիալ (Աղանդ) եւ այլն. Ամե- րիկայի մէջ Մահոնի, Կամպէշի փայտ եւ այլն:

Բոյսերէն եւ տնկերէն կ'ելլեն նաեւ զանազան տե- տակ եղ, խունի, խիժ, ինչպէս Փարալ (բուլի), Գորգո- լ, Կալու-է, Գոմո-ս եւ այլն:

Բ Ե Մ Ք Ը Տ Ե Մ Ե Ն

Յոյնիս արիւնդ:

Յուլիս ամիսը՝ տարւոյն ամենէն տաք ամիսն է: Ստոյգ է արեւուն ճառագայթները կը սկսին երկրիս վրայ ալ այնչափ շեռակ չէնալ, ուստի եւ իր սաստիկ ազդե- ցութիւնն արդէն նուազելու վրայ է. բայց երկիրը սաս- տիկ տաքցած ըլլալով, իր պահած ու գուրս տուած ջեր- մութիւնը՝ արեւուն ազդեցութեան նուազելուն տեղը բաւականէն աւելի կը լեցնէ:

Օդին աս տաքութեան ազդեցութիւնը բոլոր բնու- թեան վրայ յայտնապէս կը տեսնուի: Ծաղիկներն ու կանաչները՝ որոնք արդէն անցած ամիս իրենց կենդանու- թեան ու գեղեցկութեան մէկ մասը կորսնցնելուցա՛ծ էին, ալ Հիմայ տիրող կիզիչ տաքութեանէն՝ խորշակհար կ'ըլլան, կը խամրին ու կը չորնան: Սակայն եւ այնպէս կան ծաղիկներ՝ որոնք հասարակօրէն աս ամիսը կը բա- ցուին: Յուլիսի մէջ պարտէզներուն գլխաւոր զարդերէն մէկն է շուշանը, որուն փափուկ ձերմակ ծաղիկները մեր աչուներուն վրայ հաճոյական զովութեան ազդեցութիւն կ'ընեն, եւ օդն արտաքոյ կարգի անուշ հոտով մը կը լեցնեն:

Թէպէտ աս տաք եղանակին մէջ գրեթէ բոլոր կենդանի արարածները կը տկարանան կը նուաղին, ու- թով կամ անտառներուն խորունկ ու զով կողմերը կը քաշուին, եւ կամ խմբովին լճերու եւ գետերու քովը կը գիմեն՝ մարմինն զովացնելու եւ ծարաւին անցնելու համար. ի վերայ այս ամենայնի միջասունն առանձին կերպով կը զօրանան ու կը կենդանանան: Աս պզտիկ կենդանիները, որոնք սովորաբար մէկ տարւան կեանք կ'ունենան, զարնան կ'ելլեն, Յուլիսի մէջ՝ ինչպէս ըսինք իրենց վերջին աստիճանի զօրութիւնն ու առուգութիւնը կը ստանան, եւ ձմեռը մօտեցած ատեն՝ կը մեռնին:

Տարւոյն աս միջոցին չափազանց տաքութիւնը՝ եր- կրիս ու ջրերուն երեսէն այնպէս առատ գոլորշիներ կը

հանէ, որ խել մը ժամանակ չոր օդը տեսելէն ետքը, եր- կինքը կը սկսի թանձր ամպերով ծածկուիլ, եւ վերջա- պէս հեղեղանման սաստիկ առատ անձրեւներ կը թափին. որոնք թէեւ օդը քիչ մը կը զովացնեն եւ բնութեան նոր կենդանութիւն ու գեղեցկութիւն կու տան, բայց երբեմն ալ մեծամեծ վնասներ կը հասցնեն, գլխաւորա- բար ցորենները գետինը պառկեցնելով: Անասն աւելի կը մեծնայ, երբ որ անձրեւի հետ խառն կ'ըլլայ կարկուտը, որն որ շատ անգամ այգիներու եւ ծառերու պտուղնե- լուն ալ շատ վնաս կ'ընէ: Հասարակօրէն աս ամառան անձրեւները՝ մրրիկներով, որոտմամբ եւ փայլալներով խառն կ'ըլլան: Ինչպէս յայտնի է, փայլալը՝ ժողովուած երեկտրականութիւն է, որն որ օդին ու երկրին սաստիկ տաքնալէն գրգռուելով, ամպերուն մէջ կը դիզուի եւ երբ որ խիստ շատցած կ'ըլլայ, մէկէն կը պարպուի՝ սաս- տիկ լուսոյ կամ հրացեալ նետի կերպարանքով: Երկիրը՝ նոյն երեկտրականութիւնն իրեն կը քաշէ. եւ երբ որ շնե- քեր, ծառեր եւ ուրիշ բարձր առարկաներ՝ երեկտրա- կանութեան առջեւն ելլելով, իր ընթացքին արգելք կ'ըլլան զանոնք սաստկութեամբ կործանելով, իր ճամ- բան յառաջ կը տանի: Որոտումը՝ նոյն երեկտրականու- թեան պարպուելէն ծագած ձայնն է. անոր համար ալ միշտ փայլատակելէն ետքը կը լուռի, որովհետեւ ձայնն աւելի երկայն ժամանակի կը կարօտի մեր ականջին հաս- նելու համար, քան թէ լոյսը մեր աչաց հասնելու համար:

Ամառ սաստիկ տաքութենէն՝ մարդուն մարմնոյն պատճառած անհաճոյ հետեւութիւնները, գարձեալ նոյն ժամանակները նախահամալութեան՝ առատութեամբ մատակարարած զովացուցիչ պտուղներով կը մեղմանայ: Նոյն տաքութենէն՝ ուրիշ ամէն մարդիկներէ աւելի նե- ղութիւն կը կրեն երկրագործները, որոնց գլխաւոր զբա- ղումն է աս միջոցին՝ երկրիս այլեւայլ բերքերը ժողվել իրենց շտեմարանները տանիլ: Մեկ դի թող տալով ցո- բենեղնները, որոնք թէեւ հարաւային կողմերն աս ա- մառն մէջ կը հնձուին, հիւսիսային կողմերն աւելի դալ ամառան կը ձգուին, Յուլիսի մէջ է գրեթէ ամէն տեղ կտաւին (գէլիէ) եւ կանեփին (գէնէլիէ) քաղուելու ժա- մանակը:

Աս երկու տնկերն Եւրոպայի խիստ շատ կողմերը կը մշակուին: Երկուքին ալ ցօղունները՝ բարակ թելերէ կաղ- մուած են, որոնք իրարմէ բաժնուելով եւ մասնաւոր կեր- պով մը պատրաստուելով ոլորուելու եւ դերձան շինուե- լու յարմար կ'ըլլան: Կանեփէն գլխաւորաբար հաստ լա- թեր կը շինուին, ինչպէս է վաճառքներ ծրարելու եւ խոշոր պարկեր շինելու գործածուած լաթերը. միան- գամայն ասկից կը շինուի չուան ու պարան. բայց երբեմն չափաւոր բարակ լաթ ալ կը շինեն: Իսկ կտաւէն՝ ամէն կերպ լաթ կը շինուի, ամենանուրբ տեսակէն՝ մինչեւ ա- մենէն հաստ տեսակը:

ԲԱՐՈՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԵՆՈՒ ԿՂՋԻՆ

Քոյրը՝ սովորութեան համաձայն, դրան սեամին վրայ նստած՝ իրեն կը սպասէր, եւ տեսնելով որ սովորականէն աւելի կ'ուշանայ, սկսաւ արթնալ ընել որ Աստուած իր սիրելի եղբայրն ամէն փոփոխութենէն աղաւթէ, ամէն չար պատահարներէն պահպանէ:

Որչափ որ Փիլիպպոս կ'ուշանար, այնչափ ալ Մարիամ աւելի եռանդեամբ աղօթք կ'ընէր: Երեսուսարդը տուն հասած ժամանակը, երբ որ տեսաւ թէ քոյրն արտասուալից աշուրներով ձեռնամած Աստուծոյ աղօթք եւ արտաշարժ հառաչանքներ կ'ընէ, արտին զայրոյթը մեղմացաւ, առաւ բազկացը մէջ առ խաղաղութեան հրեշտակը, որուն միայն տեսքը բաւական եղած էր վրէժխնդրութեան բաղձանքը արտին մէջ մարելու: Չինքն արտասուօք գրկեց, եւ անկեղծութեամբ պատմեց իր այնչափ ուշ մնալուն ստոյգ պատճառը:

Փիլիպպոս, ըսաւ Մարիամ, գիտե՞ս քու ետ դառնալդ զիս որչափ կ'ուրախացնէ: Եկուր մէկտեղ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլանք: Աս ըսաւ եւ սկսաւ բարձր ձայնիւ տէրունական արօթքներ ընել: Հայր մեր, որ յերկինս ես...: Եւ երբ որ թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս եւ մեք թողումք մերոց պարտապանաց, խօսքերուն հասաւ, այնպիսի օրտաշարժ եղանակաւ մը եղբորն երեսը նայեցաւ, որ եղբայրն ալ անոր հետ նոյն խօսքը արտանց կ'ընէր:

Բայց ի՞նչ օգուտ, այս ամենայն շուտով վերջ ունեցաւ: Ինչպէս որ շուշանի կամ վարդի կոկոն մը, արեւուն տոջորիչ ճառագայթներէն այրելով՝ ցողունին վրայ կը ծռի ու կը չորանայ, կամ ինչպէս որ առատ ականէ մը բխող վճիռ առուակը, որն որ երթալով մեծ գետմը ձեւացնելու վրայ է, յանկարծ չոր աւաղներու մէջ անհետ կ'ըլլայ: ասանկ ալ ծաղկահասակ աղջիկը հազիւ շրթունքը կենդանութեան բաժակին մօտեցուցած ատեն, իր կենաց վախճանը հասաւ:

Աշուրներն երբեք արեւուն հետ լուսաւորութիւնը վայելած չէին: Երբեք ալ ընդհանրապէս քրիստոնէական ու աշխարհքիս շրջաններէն նկատած չէր: Բայց սակայն բարեպաշտութեան մէջ կրթութեամբ ազնիւ հոգին՝ մինչեւ Արարիչը բարձրանալով, զԱնիկայ կը սիրէր ու կ'օրհնէր: Երբեք չարութեան մոտածմունք մը իր անմեղ արտին մէջ մուտք չէր գտած. եւ կրից փութորիններուն ժամանակը չհասած, աստուածային նախախնամութիւնը զինքն աս աքսորանքի տեղէն իրեն կանչել ուղեց: Իսկզբան թեթեւ կարծուող հիւանդութենէ մը բռնուելով, քիչ օրուան մէջ թուաւ հեռացաւ աս աշխարհէն, ուր վառէ ու նեղութենէ զատ բան չէր տեսած: Քրոջը բոլոր հիւանդութեան ժամանակը, Փիլիպպոս երբեք անոր անկողինը քովէն չէր հեռանար, մեծ հոգով ու

քաղցրութեամբ զինքը կը դարձնէր: Եւ երբ որ ամէն ջանք պարտալի ելելով, Մարիամ մեռաւ, անմիջապէս արտաբերեց ինչպէս:

Աղէկ կ'իմանար ըրած կորստեան մեծութիւնը: Կը զգար որ իր ցասկոտ բնութիւնը՝ զինքը մինչեւ նոյն ատեն նուաճող սանձէն ալ զրկուած է: Եւ կրօնին մատակարարած զօրաւոր միջոցներուն չգիտելով, ինքն ալ կը տեսնէր թէ անկէ ետեւ պատահած թեթեւ առիթ մ'ալ բաւական կրնայ ըլլալ զինքն իր անսանձ բարկութեան գերին ընելու: Ասով իր ցաւն աւելի սաստկանալով, տրտում ու լուսութեամբ իր հաւատարիմ շուն հետ կը պտտէր, որն որ կարծես թէ տիրոջ ցաւերուն մասնակից կ'ըլլար: Չէր մոտձեր որ երկրի վրայ սիրելի քոյր մը կորսնցնելով, երկինքը, զօրաւոր պաշտպան մը ստացած է:

ՓԻՆԻՆ Գ.

Մարեմայ մահը պատահած էր, Կարոյոս կոմսին՝ երկու տարւան բաղակալութենէ ետքը՝ զգեակ դառնալէն քիչ մը յառաջ: Կոմսը ծնողացը քով դարձած ժամանակը կը յուսար որ որսորդութեամբ շատ զուարճութիւն ունենայ. բայց խիստ տհաճ ու նեղաբերտ ընաւորութիւն ունենալով եւ թէ՛ որսի թէ՛ ուրիշ զբօսանաց մէջ չնչին բաներուն համար բարկութեան զրգուելով, բոլոր զուարճութիւնը կը կորսնցնէր:

Հոկտեմբերի մէջ իրիկուն մը նոյն Կոմսը հրացանն ուսը՝ ներուն եւ որսի պահպաններէն մէկուն հետ՝ մարգէն կ'անցնէր զգեակ կ'երթար: Բայց որ խիստ քիչ բան որսացած էր, ամէն բան անյաջող դացած էր:

Շներն որսերուն հետքը կորսնցնուցած էին, եւ իր քիչ մը յառաջ քան ոսկիի գնած բացանը, որսին խիստ մօտէն անցած ատենը՝ քանի մ'անգամ կրակ չէր առած, անոր համար Կարոյոս սաստիկ նեղացած ու տհաճ էր:

Նոյն միջոցին Փիլիպպոս ալ մարգէն կ'անցնէր, բայց առանց հրապարակական ծածկէն չեղելու: Քրոջը մեռնելէն վերջը՝ ան օրն առաջին անգամն էր՝ որ գործքի դացած էր. գործքներուն կողմէն ուսը զարկած, աշուրները երկիր սեւեռած, խոր տրտմութեամբ իր ծամբան կը քալէր, առանց չորս կողմը պատահած բաներուն միտ դնելու: Հաւատարիմ Գալն ալ աւանդները կ'ախած՝ տիրոջ ետեւէն կ'երթար: Մէյ մ'ալ յանկարծ՝ կոմսն անոր քովէն անցած ատեն՝ թփերուն մէջէն նապաստակ մ'ելլելով, շունը սկսաւ զանիկայ հալածել:

Աս կերպով ուրեմն մեր որսի երէններն աներեւոյթ կ'ըլլան, գոչեց Կարոյոս բարկութեամբ: Աս ըսաւ եւ այլալուծեան մէջ շուն վրայ նշան առաւ: Հրացանը որն որ նոյն օրն այնչափ անգամ կրակ չէր առած, աս հեղ զժգախտութեամբ իր ծառայութիւնը չզրացաւ: Երբ անստուգ մահացու վէրք մ'ընդունելով տապալեցաւ, եւ գետինը քուտելով ու ողորմ ձայներ արձակելով՝ մինչեւ տիրոջն ոտուրներուն առջեւն եկաւ, եւ հոն ինկաւ մեռաւ: Փիլի

պպոս շուն մեռնելուն վրայ այնպիսի սաստիկ ցաւ ցուցուց, որ Կոմսին սիրտն ալ գութ շարժեցաւ: Բայց շուտ մը դարձեալ իր բնաւորութիւնը յաղթող ըլլալով, Ի՞նչ անմտական բան է, ըսաւ հետեւող ծառային, շուն մը վրայ այնչափ ցաւ ունենալ:

Փիլիպպոս շուն մարմինը գետնէն վերցուց եւ բազկացը մէջ առնելով, Կոմսին քովէն անցաւ գնաց վրան սրտմտութեան ու արհամարհանաց հայեցումով մ'արձակելով:

Նոյն շունը, ըսաւ ծառան, Մարեմայ առաջնորդութիւն ընող շունն է. դեռ շատ ատեն չէ որ դժբախտ աղջիկը մեռած է:

Նոյն ատեն Կարոյոս կոմսին միտքն եկաւ թէ անէն մեկնելէն յառաջ՝ շունը Մարեմայ հետ շատ անգամ տեսած էր: Յիշեց ան սիրուն աղջիկը, զորն որ ամէն մարդ կը ծաննէր, որուն վրայ իր ծնողքն ալ մեծ սէր ունէին:

Ի՞նչ, Մարեմայ շունն էր, ըսաւ...: Մեղք, եթէ գիտցած ըլլայի, մարգէն բոլոր որսերն ալ բռնէր, ստուգիւ չէի մեռցնէր:

Եթէ Փիլիպպոս աս խօսքը լսած ըլլար, անշուշտ շատ մը չարիքներու առջեւ կ'առնուէր: Բայց կոմսին առաջին արհամարհական խօսքը լսելէն ետեւ շուտ մը հեռացած էր: Աս դէպքին վրայ արտին մէջ Կոմսին դէմ սաստիկ ատելութեան ու վրէժխնդրութեան զգածմունք մը գրգռեցաւ: Անկէ ետեւ ամէն օրն զինքը կը տեսնէր, սրտին դառնութիւնն աւելի կը սաստկանար: Միտքը գալով որ անիկայ իր քրոջն ընկերը մեռցուց, անանկ ցաւ կ'իմանար, որ գրեթէ կատաղութեան կը հասնէր: Առաջին անգամները զինքը տեսած ժամանակ միայն արհամարհական կերպով երեսը կը նայէր կ'անցնէր: Բայց ետքէն սկսաւ նախատական խօսքեր ալ զրուցել: Յայտնի է որ Կարոյոս աս բաներուն չէր կրնար համբերել: Թեւեւ ըրած անգթութեան վրայ իր անձին դէմ նեղացած էր, եւ պատրաստ էր ստացուածօքը կէսն ալ տալ: Եթէ կարենար անով՝ ըրած փաստին տեղը լեցնէր. բայց ուրիշ մը ինչպիսի պատճառաւ որ ըլլայ՝ նախատուելով, չէր կրնար յանձն առնուլ: Նախատական խօսքերը կամաց կամաց ծամբայ բացին խախտելու, որոնք երթալով՝ մեծցան ու սաստկացան: Փիլիպպոս առիթ մը ձեռքէն չէր փախցնէր՝ առանց վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու: Չկոմսը կուսի կը գրգռէր, վրան կը յարձակէր: Այսպէսով իրենց թշնամութիւնն ամենասաստիկ ատելութեան փոխուեցաւ, որուն յառաջ բերած պտուղները տեսանք:

Իսկ կուրներուն բուն սկզբնապատճառին գալով, Կարոյոս կոմսին Փիլիպպոսին դէմ իր հօրը ըսածը, բոլորովին զրպարտութիւն էր, որովհետեւ անիկայ կոմսական երկիրներուն մէջ երբեք որս ըրած չունէր: Արդէն Կոմսն ալ աղէկ գիտէր որ Մարմինն շուն նապաստակի մը վրայ յարձակելով, իր տիրոջ կամացը բոլորովին հակառակ բան մըն էր, որն որ հազիւ շուն սպանուելուն ատենը բանն իմացած էր: